

Д. А. Шевченко

**ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ
ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ
У ПРАВОВИХ ПРИПИСАХ ЧИННОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

Анотація. Подана стаття розкриває деякі проблемні питання, що виникають у теорії кримінального права України з приводу реалізації принципу індивідуалізації покарання в законотворчості.

Ключові слова: індивідуалізація покарання, реалізація принципу індивідуалізації покарання.

Аннотация. Данная статья раскрывает некоторые проблемные вопросы, которые возникают в теории уголовного права Украины по поводу реализации принципа индивидуализации наказания.

Ключевые слова: индивидуализация наказаний, реализация принципа индивидуализации наказания.

Abstract. This article reveals some problematic issues that arise in the theory of criminal law of Ukraine on the implementation of the principle of individualization of punishment.

Key words: individualization of punishment, principle of individualization of punishment.

Актуальністю дослідження є проблема індивідуалізації покарання в законотворчості. Перш за все слід визнати той факт, що реалізація даного принципу залежить від напряму кримінально-правової політики, яка існує в державі, впливає на змістовний бік правотворчості, та виявляється у формі створення кримінально-правових норм та їх формального вираження в законі [1, с. 32].

А. Л. Цветинович зазначав, що кримінально-правова політика визначає зміст закону про кримінальну відповідальність, тому що саме принципами і тенденціями кримінально-правової політики визначається коло актів поведінки, визнаних злочинами, коло припустимих у боротьбі зі злочинністю засобами кримінального права мір державного примусу й принципи використання цих мір.

Метою дослідження є роз'яснення реалізації принципу індивідуалізації покарання в законотворчості.

Предметом дослідження є реалізація принципу індивідуалізації покарання.

Зміст кримінально-правової політики включає такі основні напрями: визначення принципів кримінально-правового впливу на злочинність, встановлення кола суспільно небезпечних діянь, визнаних злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація), встановлення характеру караності суспільно небезпечних діянь (пеналізація) і умов звільнення від кримінальної відповідальності і покарання (депеналізація) та інші, пов'язані з регулюванням практики застосування законодавства про боротьбу зі злочинністю й з діяльністю держави щодо попередження злочинів [2, с. 3–4].

Очевидно, що кримінально-правова політика реалізується у правотворчій діяльності державних органів, і що саме кримінально-правова політика акцентує увагу на динамічності законодавства, його спрямованості на певні цілі і виділяє пріоритети у законодавчому процесі.

На різних етапах розвитку суспільства кримінально-правову політику характеризують ті або інші пріоритети і тенденції. Так, для вітчизняного кримінального права радянського періоду (до 90-х років) були характерні такі основні напрями: пріоритет інтересів держави перед інтересами особистості, репресивність (широке застосування смертної кари, позбавлення волі тощо), а також прагнення вирішити соціальні проблеми методами кримінального права. А. Л. Цветинович характеризував кримінально-правову політику цього періоду як жорстко ідеологізовану політику, що має своїм джерелом ідеологію насильства, яка характеризується ідеєю жорсткості кримінальної репресії.

У 90-і роки стали формуватися нові напрями кримінально-правової політики. Вона багато в чому була обумовлена зміною політичного курсу держави в інших сферах. Каталізаторами створення більш-менш чіткої системи пріоритетів нової кримінальної політики стали сплеск злочинності і нагальна потреба кардинальної реформи кримінального законодавства.

У сучасній кримінально-правовій політиці не висувається гасло викорінювання злочинності, яке інакше чим утопією сьогодні навряд чи можна назвати. Кримінальна політика вже не прагне до безкомпромісної боротьби із злочинністю, пріоритетом є вплив на злочинність з метою її мінімізації [3, с. 4–5, 7,8].

Попередження і стримування злочинності, підтримка соціального миру можуть розглядатися як цілі сучасної законотворчості, на основі принципів гуманізації кримінального закону та індивідуалізації призначення покарань. Зазначимо, що у санкціях норм Кримінального кодексу (КК) законодавець відобразив своє бачення реалізації принципу індивідуалізації покарань – всі санкції побудовані за однією схемою: від менш суворих покарань – до більш суворих. Сенс такої побудови в тому, що суд, відмовляючись від призначення менш суворого покарання, повинен вмотивувати необхідність звернення до більш суворого покарання. Враховуючи, що санкції передбачають, як правило, в альтернативі не два, а три, а то й більше видів покарання, то, безумовно, рух до найбільш суворого покарання потребує пошуку достатньо виважених і добре обґрунтованих аргументів.

Разом із тим КК України 2001 року в окремих його положеннях не можна вважати більш «гуманним», ніж КК 1960 року, оскільки в новому Кодексі: 1) незважаючи на декриміналізацію ряду діянь, передбачено майже на 15 % більше кримінально караних діянь у зв'язку із уведенням відповідальності за нові види злочинів; 2) введено нове поняття – «особливо тяжкі злочини». Такими визнано 97 видів злочинів, що з урахуванням більш жорстких правил призначення за них покарання впливатиме на практику його призначення. Тяжкими й особливо тяжкими злочинами вважаються й окремі злочини, вчинені з необережності. З урахуванням введення поняття «особливо тяжкі злочини», а також нового підходу до визначення того, який саме

злочин є тяжким або особливо тяжким, кількість таких видів злочинів у КК 2001 року значно збільшилась порівняно з КК 1960 року – на 8,4 % (їх стало 241); 3) розширено перелік злочинів, за вчинення яких особи несуть відповідальність з 14-літнього віку; 4) ліквідовано інститут умовного засудження, а в інститут призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, внесено істотні обмеження; 5) значно жорсткішими стали правила призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків (за сукупністю злочинів у ряді випадків можливе призначення 15 років позбавлення волі, а за сукупністю вироків – 25 років, чого не було раніше); 6) жорсткішими стали й правила призначення покарання за вчинення злочинів у співучасті; 7) у багатьох статтях нового КК підвищено або мінімальні, або максимальні частини санкцій, особливо це стосується злочинів, вчинення яких створює для суспільства підвищену небезпечність, разом із тим майже в усі статті, якими передбачено відповідальність за злочини невеликої або середньої тяжкості, введено альтернативні види покарань, причому на перше місце поставлено ті, що не пов'язані з позбавленням [4, с. 87].

Таким чином, законодавець у КК 2001 року намагався знайти «золоту середину» у підході до покарання злочинців: в одних випадках пом'якшити підхід, у других – зробити його більш жорстким, хоча такий підхід виявився багато в чому хибним.

Відповідно нині, в епоху реформ, від кримінальної політики потрібні були практичні рекомендації для створення нового кримінального законодавства, і вони були сформульовані у вигляді Концепції реформування кримінальної юстиції України, в якій зазначено, що чинний Кримінальний кодекс України, незважаючи на поділ злочинів залежно від ступеня їх тяжкості, передбачає для осіб, які визнаються винними в їх вчиненні, однаковий юридичний наслідок: судимість. В Україні існує нагальна об'єктивна потреба у реформуванні системи кримінальної юстиції відповідно до Концепції, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина [5].

Слід мати на увазі, що об'єктивна оцінка діючого КК і виявлення в ньому тих прогалин і недоліків, які обумовлені певними змінами в соціально-економічній, політичній і моральній сферах життя суспільства, можлива лише з урахуванням вивчення результатів вітчизняної правопідготовчої і правоустановчої стадій законотворчості та правозастосовної діяльності, у тому числі і правозабезпечувальної функції держави.

Вважаючи, що структура і зміст законопроектних робіт є предметом самостійного наукового аналізу, зазначаємо, що в її основу мають бути покладені організаційні принципи (правила) планування і прогнозування окремих кримінально-правових норм або систем. Неодмінною складовою цих принципів має бути пеналізація, що складається у встановленні принципів і критеріїв найбільш строгого державного примусу за діяння, визнані злочинними; у формулюванні цілей кримінального покарання; у визначенні його видів і розмірів; у пропозиції інших мір кримінально-правового характеру, необхідних і достатніх для впливу на осіб, які

вчинили суспільно небезпечні діяння [6, с. 112]. «Пеналізація – це кількісна сторона криміналізації, її показник, мірило» [7, с. 97].

Як вважає А. И. Коробєєв, пеналізація – це процес визначення характеру караності діянь [8, с. 137]. Пеналізація нерозривно пов'язана з поняттям кримінально-правової санкції, у якій встановлюється конкретне покарання за конкретний злочин. Тому, найважливішим завданням пеналізації є розробка і використання теорії побудови санкцій кримінально-правових норм.

Нині теоретичні основи конструювання санкцій кримінально-правових норм ще в достатній мірі не розроблені, практика ж законотворчості, позбавлена науково обґрунтованих рекомендацій, змушена найчастіше прибігати у цій сфері до методу «проб і помилок», встановлюючи санкції не шляхом наукового досягнення сутності кримінально-правових заборон, а, виходячи із вже існуючих санкцій за іншими складами і із суб'єктивних думок учасників пропозицій [9, с. 101].

При вирішенні даної проблеми, поряд з питаннями загального характеру, принципове значення має питання про межі «суддівського розсуду». Законодавець вводить певні рамки при встановленні меж караності, а суд визначає міру покарання, діючи в межах цих рамок. Проблема полягає у правильному виборі оптимальних «законодавчих рамок». Виникає дилема. Якщо «законодавчі рамки» занадто вузькі, то немає можливостей для ефективної індивідуалізації кримінальної відповідальності. Якщо «законодавчі рамки» занадто широкі, то це може привести до суддівської сваволі при визначенні міри покарання, порушивши при цьому принцип рівності всіх перед законом.

Прикладом підходу, який усуває цю проблему був, законопроект, поданий народними депутатами В. Мойсиком, М. Круцем (реєстр. №1247), спрямований на забезпечення конституційного принципу рівності громадян перед законом і усунення недоліків, пов'язаних з призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Законопроектом пропонувалося у частині першій статті 69 КК виключити класифікацію злочинів, за які може бути призначене більш м'яке покарання ніж передбачено законом.

Передбачалося, що суди будуть вправі застосовувати такий спосіб призначення покарання і до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості.

Слід ще раз згадати до раніше поставленої у науці кримінального права проблеми, яка є в тому, що кримінальним кодексом не допускається призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом щодо осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості (ст. 69 КК).

Таке положення є дискримінаційним, оскільки Конституція України проголошує, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, тобто юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівною для всіх громадян.

За змістом частини 1 статті 69 КК особи, які вчинили менш суспільно небезпечні діяння, знаходяться в гіршому становищі, ніж ті, які вчинили особливо тяжкі, тяжкі або злочини середньої тяжкості.

Конституційний Суд України визнав неконституційним положення частини першої статті 69 Кримінального кодексу України в частині, яка унеможливує призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, і запропонував Верховній Раді привести положення статті 69 Кримінального кодексу України у відповідність із своїм рішенням.

Такий підхід мав дозволити надійно захистити права і свободи громадян (рівність всіх громадян перед законом), передбачені Конституцією України, усунути дискримінаційне положення статті 69 Кримінального кодексу України. Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендує Верховній Раді прийняти за основу проект закону про внесення змін до статті 69 Кримінального кодексу України (щодо покарання), поданий народними депутатами В. Мойсиком, М. Круцем [10].

Різні рішення проблеми визначення «законодавчих рамок» так само неодноразово пропонувалися й у юридичній літературі, де розроблені загальні положення теорії кримінально-процесуальних санкцій – їхнє поняття, юридична природа, класифікація.

О. П. Козлов зазначає, що санкція – це частина кримінально-правової норми, що має державно-примусовий якісно-кількісний характер і являє собою формально визначену об'єктивно-суб'єктивну модель міри кримінально-правового впливу, що застосовується до осіб, які вчинили злочин [11, с. 17].

На думку О. В. Кузнєцова та В. К. Гіжевського, санкція статті Особливої частини КК України – це частина норми, яка визначає вид і міру покарання за вчинення передбаченого диспозицією суспільно-небезпечного діяння [12, с. 31].

О. Філей, досліджуючи кримінально-правові санкції на дисертаційному рівні, стверджує, що кримінально-правова санкція – це необхідна складова частина норми, яка містить у собі модель виду і розміру покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння [13, с. 34].

Дуже абстрактне визначення кримінально-правової санкції дає Ю. О. Ткачук, який доходить висновку, що кримінально-правова санкція – це врегульовані законом дії уповноважених органів державної влади, які містять підсумкову оцінку діяльності юридичних або фізичних осіб, спрямовані на підтримку законності й правопорядку [14, с. 28].

Не вдаючись до критики зазначеної позиції, навіть «озброєним оком» дуже важко віднайти в цьому визначенні кримінально-правові ознаки чи хоч якийсь натяк на специфіку кримінально-правових санкцій.

Як зазначає В. А. Клименко, санкція статті Особливої частини КК України – це частина статті Особливої частини КК України, яка встановлює вид і розмір покарання за злочин, вказаний у диспозиції [15, с. 25]. З точки зору А. Д. Чернова, кримінально-правова санкція – це частина статті кримінального законодавства, в якій вказані вид і розмір покарання [16, с. 19].

О. М. Литвак стверджує, що санкції норм Особливої частини КК України визначають покарання, які можуть бути призначені судом за порушення правил поведінки, що містяться у диспозиціях відповідних статей [17, с. 184].

Аналіз зазначених визначень кримінально-правових санкцій засвідчує той факт, що деякі дослідники (наприклад, О. П. Козлов, Ю. В. Філей) відносять їх до структури

кримінально-правової норми, інші (наприклад, О. В. Кузнецов, В. К. Гіжевський, О. М. Литвак, А. Д. Чернов) – до структури статті Особливої частини КК України.

Як бачимо з цього визначення, одне й те саме поняття має декілька змістів, відбувається підміна категорій кримінального права та кримінально-правового законодавства. Наслідком цього є поява тверджень, що кримінально-правові санкції встановлюються не лише за злочини, але й за деякі інші неправомірні з точки зору кримінального закону дії, які наступили за злочином і тим чи іншим чином впливають на основну відповідальність [18, с. 27].

Різницю між досліджуваними категоріями можна побачити, піддавши аналізу комплекс обмежень, застосування яких вони можуть передбачати за вчинення конкретного злочину. Щодо санкції статті (санкції частини статті), то тут все досить зрозуміло: за вчинення злочину, передбаченого диспозицією статті (диспозицією частини статті) Особливої частини КК України застосовується покарання, що передбачено відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Щодо кримінально-правової санкції, то за вчинення злочину, передбаченого диспозицією статті (диспозицією частини статті) Особливої частини КК України суд може застосувати не тільки покарання, яке передбачено відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, але й призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, звільнити особу від покарання тощо, якщо можливість їх застосування передбачена КК України. Як бачимо, поняття кримінально-правової санкції є набагато ширшим, більш абстрактним та виходить за межі поняття санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, охоплюючи інститути Загальної та Особливої частин КК України.

Для уніфікації та індивідуалізації процесу правотворчості під санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України пропонується розуміти – елемент статті (елемент частини статті) Особливої частини КК України, в якому визначена міра покарання за вчинення злочину, передбаченого диспозицією статті (диспозицією частини статті) Особливої частини КК України.

Література

1. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.;
2. Цветинович А. Л. Уголовно-политические основания нормотворчества / А. Л. Цветинович // Уголовная политика и совершенствование законодательства. – Кемерово, 1992. – С. 3–4;
3. Цветинович А. Л. Уголовно-политические основания нормотворчества / А. Л. Цветинович // Уголовная политика и совершенствование законодательства. – Кемерово, 1992. – С. 3–4;
4. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.;
5. Концепція реформування кримінальної юстиції України <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1207738224>;
6. Лопашенко Н. А. Концептуальные основы уголовной политики: взгляд на проблему; под ред. В. А. Казначеева // В сб.: Научные труды. № 1. Серия: Юридические науки. – Пятигорск: изд. «Технолог, ун-т», 2001. – С. 112;
7. Российское уголовное право: курс лекций «Преступление»; под ред. проф. А. И. Коробеева. – Владивосток, 1999. – Т. 1. – 396 с.;
8. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы

криміналізації і пеналізації / А. І. Коробєєв. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – 268 с.; **9.** Российское уголовное право: курс лекций «Преступление»; под ред. проф. А. И. Коробеева. – Владивосток, 1999. Т. 1. – 396 с.; **10.** Проект закону про внесення змін до статті 69 Кримінального кодексу України (щодо покарання), поданий народними депутатами В. Мойсиком, М. Круцем http://portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=77011&cat_id=37486; **11.** Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции (проблемы построения, классификации и измерения) : монография / А. П. Козлов. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1989. – 176 с.; **12.** Кузнецов О. В. Кримінальне право України (повний курс у схемах та таблицях) : навчальний посібник / О. В. Кузнецов, В. К. Гіжевський. – К. : Кондор, 2005. – 459 с.; **13.** Філей Ю. В. Поняття кримінальноправової санкції / Ю. В. Філей // Вісник прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 30–35; **14.** Ткачук Ю. О. Сутність, ознаки та структура санкцій у кримінальному законодавстві України / Ю. О. Ткачук // Адвокат. – 2007. – № 9. – С. 26–29; **15.** Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 4-те, переробл. та допов. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.; **16.** Чернов А. Д. Тенденция развития уголовно-правовых санкций на современном этапе / А. Д. Чернов // Следователь. – 1999. – № 3. – С. 19–24; **17.** Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.; **18.** Коробєєв А. І. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криміналізації і пеналізації / А. І. Коробєєв. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – 268 с.